

УДК 94 (477) “1917”+355.4.

X 25

Наталія ХИМИЦЯ

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ У РОСІЙСЬКІЙ АРМІЇ ТА УЧАСТЬ У НЬОМУ МОЛОДІ (ВЕСНА – ЛІТО 1917 р.)

Проаналізовано роль молоді у процесі українізації імперської армії та її тилових резервних частин, висвітлено історію створення молодіжних військово-спортивних організацій і міліційних формацій у тилах Південно-Західного та Румунського фронтів, досліджено участь молоді у роботі I-го та II-го Всеукраїнських військових з'їздів.

Ключові слова: *український військовий рух, українська молодь, українізація армії, молодіжні військові організації та формації.*

Загальноприйнятим є погляд, що визначає за молоддю діяльну та активну участь практично у всіх революційних, соціальних і національних рухах, у збройній боротьбі за повалення реакційних політичних режимів, за національне визволення народів, соціальні права і можливості людей. Дуже переконливим підтвердженням такого погляду була позиція та участь молоді України в українській національній революції 1917 – 1921 рр., зокрема на тому її етапі, коли визвольні змагання народу очолювала Центральна Рада.

За останні роки українська історіографія зробила помітні зусилля в дослідженні Української національно-демократичної революції 1917 – 1921 рр. та українського військового руху. Для вивчення проблеми важливе значення мають фундаментальні праці В.Солдатенка [40], [41], у яких на базі великої кількості історичних джерел проаналізовано політичні внутрішні і міжнародні, ідеологічні, військові, дипломатичні, кадрові та інші аспекти української революції. Значний інтерес викликає праця

О.Щусь [47] про історію Всеукраїнських військових з'їздів 1917 р. Певні успіхи у розробці військово-історичної проблематики має Львівський науковий осередок, зокрема праці Л.Дещинського [5], В.Голубка [4], Р.Зінкевича [8], у яких досліджується процес українізації російської армії у 1917 р. та військова політика Центральної Ради. Однак у сучасній історіографії недостатньо висвітлена участь молоді в українському військовому русі та у творенні військових частин і формацій періоду Центральної Ради. Всебічний аналіз проблеми має велике суспільно-практичне значення для розв'язання актуальних завдань розбудови національної державності сьогодні, відродження історичної пам'яті та зміцнення Збройних Сил України.

Мета статті – з'ясувати роль молоді в процесі українізації імперської армії та її тилових резервних частин, дослідити історію творення молодіжних воєнізованих формацій навесні – влітку 1917 р.

1917 рік став переломним моментом в історії народів Східної Європи, оскільки процес розвалу Російської імперії створював реальну можливість здобути національну свободу народам, які століттями нею поневолювалися. Українці, маючи всі об'єктивні передумови для самостійного існування, одними з перших поневолених націй розпочали творення власної держави. У перші місяці революції, тобто зразу після повалення царизму, на Україні найбільш активними борцями за її національні лозунги виявилися військові. Вони виступали під самостійницькими гаслами і стали каталізатором національно-визвольного руху [6]. Успішному розгортанню національного руху в російській армії сприяло те, що особовий склад фронтів, дислокованих на Україні, мав значну питому вагу українського елементу. Особливо значним український контингент був у складі Південно-Західного фронту, дислокованого на Україні. Станом на березень 1917 року тут нараховувалося 2 281 016 солдатів, офіцерів та військових урядовців. Третину від його загального складу, тобто 760 338 осіб становили українці. У складі Румунського фронту українців була 1/4 від загальної кількості [5, 4].

Уже з перших днів революції українські військові у підрозділах російської армії з переважаючим українським контингентом, у запіллі і на фронті, стихійно організуються в українські комітети, громади, клуби. Головними діючими чинниками і найбільш свідомими у цьому русі були українські інтелігенти, які переважно обіймали офіцерські посади молодшої та середньої командної ланки, та українські селяни (на посадах підстаршин і козаків) [39, 4]. Найактивніша серед них – українська молодь, зокрема, випускники шкіл прапорщиків, студенти та молоді вчителі. Вони були найбільш національно свідомі і продемонстрували великий ентузіазм та ініціативу в активізації національного руху у війську.

Насамперед, українська молодь – ініціатор культурно-освітньої праці серед вояків українців – початкової стадії українського національного руху в російській армії. Молоді старшини, офіцери та студенти організували українські вистави, спільні читання періодичних видань та українських книг, брали активну участь у створенні українських громад, клубів, військових комітетів та рад. Зокрема у VI-у корпусі XI-ї армії Південно-Західного фронту, де український контингент становив 80% усього складу, сотенні, полкові, дивізійні та корпусна ради склалися переважно з молоді. Члени рад обиралися солдатами, репрезентували їх і мали великий авторитет [1]. Ради проводили енергійну національну та культурно-освітню працю серед солдатів: організували віча, лекції та вистави. У 16-й дивізії VI-го корпусу в квітні 1917 року під керівництвом молодих старшин Авраменка, Пилипенка та Уланівського був утворений український військовий комітет. Спираючись на українські військові ради, цей комітет проводив освітню працю в частинах, даючи належну відсіч більшовицькій агітації [16, 121].

Цілком самочинно відбувався процес українізації у 102-й піхотній дивізії 39 корпусу Окремої армії Південно-Західного фронту. У березні – квітні 1917 року в усіх частинах дивізії було засновано українські гуртки. У штурмовому курені цієї дивізії, де українці становили від 60 до 80%, по сотнях згодом було утворено курінну раду. Незважаючи на те, що у справі

українізації була заангажована сама молодь, курінна рада виявила активність з перших же кроків. Курінь було проголошено українською частиною під назвою “102-й Український курінь смерті” [II]. У березні – травні розпочинається українізація окремих військових частин VII-ої армії Південно-Західного фронту. А найбільш національно-свідомими та організованими тут виявилися вояки-українці 52-ї та 56-ї піхотних дивізій. Значна заслуга у цьому належала молодим підстаршинам-українцям. Саме вони розпочинали освітню працю серед українських вояків та налагоджували зв'язки між полками дивізій та артилерією, де також зосереджувалося багато українців [20, 189]. Поступово український національний рух охопив і Румунський фронт, до якого входили IV-а, VI-а і IX-а російські армії, а з 25 червня у його склад була передислокована ще VIII-а армія. Найперше українські організації виникли у VI-й армії. Тут в окремих ротах і батареях організовувалися українські громади, культурно-просвітні комісії та бойові комітети. Яскравим прикладом активного розгортання національного руху у війську була діяльність молодих українських старшин у 1-му кінному Лубенському полку [III], [14, 220].

У березні 1917 р. розпочався стихійний процес українізації IX-ої російської армії Румунського фронту. У 48-й піхотній дивізії 24-го армійського корпусу та у 65-й піхотній дивізії 26-го армійського корпусу національну культурно-освітню діяльність спрямовували офіцери [IV]. Успішно проходила українізація VIII-ї армії Румунського фронту. Тут найбільшу активність проявляла молодь – мобілізовані до російської армії студенти та вчителі. Саме завдяки їх культурно-освітній діяльності більшовицька агітація в армії не мала успіху [V]. У березні 1917 р. стихійний процес українізації охопив IX Окремий полк 21 корпусу Північного фронту. Згодом українізація розпочалася в XIII Окремому полку цього корпусу, що мав у своєму складі 60 – 65% українців. Тут група молодих старшин, не отримавши офіційного дозволу, проводила українізацію самочинно, революційними методами [31, 232]. Про розгортання українізації у XII-й армії Північного фронту йдеться у спогадах полковника

Генерального Штабу В.П.Савченка. Він зазначає, що завдяки ініціативі молодих старшин у березні 1917 р. було розпочато культурно-освітній рух в 136-й піхотній дивізії та в III-й Окремій пішій дивізії цієї армії [42, 48].

Український рух швидко ширився у 14-й кінній дивізії, що входила до складу XII-ї армії Північного фронту. Тут було багато українців із Київщини, Полтавщини, Чернігівщини і Харківщини. Українізація розпочалася зі штабу Ямбурзького полку, де в червні створили полкову українську раду. Головну роль у русі відігравали підстаршини (новобранці 1895, 1896 рр. народження) [31, 127]. За час війни до 1917 р. контингент російської армії значно помолодшав у зв'язку із частими мобілізаціями новобранців. М.Френкін писав навіть, що основні кадри регулярної російської армії було знищено ще у військовій кампанії 1915 р. Протягом 1916 р. людський запас імперії віком 19 – 43 рр. був повністю вичерпаний, про це говорив факт призову новобранців строку 1919 р. у віці 18-ти років [44, 10 – 11].

Весна 1917 р. стала періодом найширшого розгортання революції на Україні. Швидкими темпами вона охопила тил, цивільні установи та організації [15, 18]. У тилкових гарнізонах, розташованих на території України, національно-культурну і освітню працю проводили тилкові старшини. Вони організовували лекції з історії України, курси українознавства, займалися агітаційною роботою. “Робітнича газета” повідомляла, що у великих містах України ініціаторами та організаторами перших солдатських зібрань були молоді прапорщики. У Феодосії наприкінці березня 1917 р. відбулося велике солдатське зібрання за ініціативою полковника І.Петрова і прапорщика А.Курявого. На зібранні було обрано тилкову українську Раду [32]. Віче 674 пішого Золотоношського полку, що проходило 22 квітня 1917 р., постановило “утворити Українську національну армію усіх родів зброї з тилкових військових частей”. Головував на вічі прапорщик В.Маслюк [34]. В Одесі на зібранні солдатів-українців запасного артилерійського дивізіону було закладено громаду вояків українців-артилеристів. Ініціатором зібрання та найбільш

палким промовцем на ньому був прапорщик І.Щоголяв [33]. Важливим центром українського військового руху був Київ. Тут молоде старшинство активно проводило агітацію серед студентства та середньошкільної молоді. Вже 3 березня 1917 р. за його участю було організоване студентське віче у складі кількясот осіб. Віче задекларувало свою підтримку українського військового руху [7, 26]. 11 березня 1917 р. у Києві відбулося віче українських солдатів і офіцерів. Воно ухвалило організувати “Український Охочеконний полк” з вільних від військової служби людей і обрало Тимчасове Військове Бюро з 7 членів. Від студентства Києва на ньому виступив М. Єремійв і підтримав резолюцію віча [13, 107].

Аналіз джерельних матеріалів свідчить, що українське студентство відіграло важливу роль у розгортанні національно-визвольного руху в тилкових гарнізонах. Національно-культурна та політична робота серед солдатів проводилася ним дуже організовано та планомірно. Особливо це було помітним у Києві, де студентський рух найшвидше заявив про себе як про впливову суспільну силу. Вже 3 березня 1917 р. відбулося перше зібрання українського студентства всіх вищих шкіл Києва. На ньому вирішили заснувати центральний керівний орган київських вищих шкіл – Головну Українську студентську раду [21]. Незабаром, 8 березня 1917 р., ця рада звернулася із великою відозвою до українського демократичного студентства. Відозва наголошувала на важливості сучасного моменту і закликала проводити агітаційну та роз’яснювальну роботу на всіх зборах, вічах, в пресі, в армії з метою якнайшвидшої українізації [3]. Під впливом подій у Києві активізувалося українське студентство інших міст Наддніпрянщини. Так, на зборах Центрального українського студентського комітету Харкова, що відбулися 20 квітня 1917 р., також було підтримано українізацію російського війська [23]. Газетні матеріали свідчать, що українські студенти брали активну участь в українізації тилкових гарнізонів Полтави, Одеси та інших міст [10].

Першим важливим здобутком національного визвольного руху у запіллі була організація 1-го українського полку ім. гетьмана Богдана Хмельницького. Формування його

завершилося у квітні 1917 р. [43, 68 – 69]. До полку вписалося 3574 вояки, а старшинський склад заповнила свідомо українська молодь, що майже самовільно залишила свої попередні посади [19, 50]. Паралельно радикальніше студентство розпочало творення своїх військових формувань. Так, 21 квітня 1917 р. для збереження порядку в Києві було організовано українську міліцію (поліційну сторожу) з українців-студентів Київського університету [38]. Українське студентство, схвалюючи формування 1-го українського полку ім. гетьмана Б.Хмельницького, закликала Центральну Раду бути рішучішою у формуванні власного війська. Активно обговорювали події, що відбувалися в Києві, студентські зібрання Харкова, Катеринослава, Петербурга. Вони схвалювали формування українського полку і засуджували реакційну політику Тимчасового уряду щодо українського військового руху. Так само Українська Студентська Громада на Лубенщині закликала Центральну Раду вжити всіх засобів, щоб здійснити бажання 3-х тисяч солдатів утворити полк [24].

Навесні 1917 р. розпочалася організація військових формувань із учнів старших класів. Спочатку у Києві було організовано товариство середньошкільної молоді “Січ”. Воно мало військово-спортивний характер, про що свідчать його програмні документи. Один із документів “Січі” закликав “ширити національну свідомість, учити товариського життя й дисципліни, плекати любов до України й українського народу й, виходячи з засади “в здоровому тілі – здоровий дух”, дбати про тілесне виховання через гімнастику і вправи” [25]. Такі ж організації навесні 1917 р. виникли в Одесі, Харкові, Сімферополі. В Одесі, зокрема, за почином “Союзу Української Молоді” (об’єднання семінаристів, гімназистів та учнів старших класів міста) у квітні 1917 р. було засновано Одеську “Січ”. Формування налічувало приблизно 200 осіб і після проходження навчання використовувалося для вартової служби [11, 207]. У Харкові діяла “Українська Національна сотня”, укомплектована із вихованців трьох найстарших класів місцевих середніх шкіл. У сотні було заведено сувору дисципліну та обов’язкове навчання військового строю українською мовою [6, 66].

Влітку 1917 р. “Осередок Українських Середньошкільних Організацій м. Києва” розпочав культурну працю серед тилових резервних частин російського війська [18, 19]. Про участь середньошкільної молоді у національному русі повідомляла газета “Нова Рада”. Так, вона писала, що з червня 1917 року діяв “Союз учнів-українців” у місті Переяславі, який налічував 200 осіб. Спочатку члени Союзу займалися самоосвітою, обговорювали суспільно-політичне життя на Україні, з часом почали вести національно-освітню діяльність серед військових тилових залог міста [28]. Ще у березні 1917 року було засновано гурток учнів-українців 1-ої комерційної школи у Катеринославі. Головною метою гуртка було читання лекції серед військових [22]. Влітку розпочала діяльність Спілка української молоді в с. Прохорах на Чернігівщині. Члени Спілки щовечора сходилися у приміщенні школи, читали книжки та газети і слухали лекції з історії. Завдяки національній громадській освіті і самоосвіті вони ставали агітаторами за українське національне відродження серед місцевого населення [29]. Високу активність проявила “Спілка Української Молоді” в м.Чигирин на Київщині. Ця організація мала свій статут. Вона складалася з трьох секцій: політичної, культурно-просвітньої і спортивної. При Спілці діяла видавнича комісія, що друкувала агітаційну літературу [30].

Спонтанне поширення українського військового руху потребувало певних організаційних форм та плановості. Для цього за ініціативою Військового клубу ім. гетьмана П.Полуботка було розпочато підготовку до скликання 1-го Всеукраїнського військового з’їзду [9, 132]. До підготовки з’їзду включилася і Всеукраїнська юнкерська спілка. Рада спілки звернулася з відозвою до всіх військових шкіл присилати своїх делегатів на з’їзд та організувала агітаційну комісію, яка безпосередньо займалася підготовкою військових шкіл до з’їзду. 1-й Всеукраїнський військовий з’їзд проходив у Києві з 5-ого до 8-ого травня 1917 року. За свідченням В.Кедровського, цей з’їзд продемонстрував організованість українських військових і проходив у атмосфері великого національного піднесення [9, 176]. Ліберально-буржуазна газета “Киевская мысль”, відома своїми великодержавними та шовіністичними виступами, зазначала, що “...в настрою з’їзду помітний піднесений

націоналістичний підйом з перевагою радикальних, мілітаристичних тенденцій” [12, 313]. Аналіз історіографічних джерел показує, що найбільш радикальні настрої панували серед молоді. Так, обговорюючи доповідь Ф.О.Селецького з першого питання порядку денного “Ставлення до поточних подій, Тимчасового уряду, Рад робітничих і солдатських депутатів”, молоді прапорщики Микитюк (від Саратовського гарнізону), В.Потішко (від фронту) та Величковський різко критикували політику Тимчасового уряду і Петроградської Ради робітничих та солдатських депутатів в українському питанні, вимагали рішучіше відстоювати вимогу надання Україні автономії, формування українських частин, засуджували командувача Південно-Західним фронтом О.О.Брусилова за зволікання з визначенням першої української частини – Полку ім. гетьмана Б.Хмельницького [46,14]. Прапорщик М.Д.Масюк закликав усіляко підтримувати постанови Національного конгресу, зазначивши, що кожен народ має сам виробити засади свого державного устрою, а Установчі Збори повинні тільки санкціонувати це [25]. Особливий резонанс мав виступ молодого офіцера Романенка, який розповів про історію створення полку та перепони на шляху до його визнання. Відстоюючи вимогу створення українського війська, офіцер закликав делегатів стати на захист першого національного формування [46, 14]. Натомість, С.Петлюра у привітальній промові закликав до виважених дій: “Не треба в дану політичну хвилину відокремлювати долі Росії від долі України. Якщо Росія потерпить поразку – наслідок цієї катастрофи відіб’ється і на політичній частині її – на Україні. Будьмо ж на височині нашої національної гідності, щоб у цю важку хвилину ніхто не наважився кинути нам докір, що ми керувалися пристрастями, національною виключністю” [17, 204]. Така позиція С.Петлюри пояснюється тим, що він, очевидно, побоювався анархізації і більшовізації українського руху і прагнув надати йому більш організованих форм.

З революційних низів, однак, надходили радикальніші вимоги. На засіданні з’їзду 6 травня прапорщик Різник зачитав постанову Калузької Ради робітничих і солдатських депутатів, якою вона відмовляла українцям в організації національних

частин. Після цього закликав делегатів з'їзду не чекати надання Україні автономії до Установчих Зборів, оскільки може статися, що "ніхто її не дасть" [35]. Молоді військові, учасники з'їзду, виявили великий інтерес до питання про ставлення до війни. Домагання автономії України у Федеративній Російській республіці та створення українських підрозділів вони поєднували з вимогою припинення війни й укладення миру без анексій і контрибуцій. Представник V-ї армії прапорщик О.Ф.Селецький закликав домагатися возз'єднання Східної Галичини з Україною [46, 18].

Отже, настрої і вимоги молодих військовиків на Першому Всеукраїнському військовому з'їзді в питанні творення національної армії та незалежної України були більш рішучими, ніж лідерів національного руху. В кінці своєї роботи Перший Всеукраїнський військовий з'їзд прийняв окрему ухвалу щодо українізації військової освіти [2]. З'їзд покладав практичне проведення українізації чинних на Україні військових шкіл (юнкерських, морських, авіаційних та ін.) на Центральну Раду та на Український Військовий Комітет. До складу Українського Генерального Військового Комітету від молоді було обрано чотирьох військових-прапорщиків [6, 357].

Активна праця щодо реалізації постанов з'їзду розпочалася зразу ж після його завершення. Рада Всеукраїнської юнкерської спілки закликала Товариство юнкерів українців усіх військових шкіл негайно надіслати списки юнкерів-українців, які бажають вступити до українського війська [26]. Тимчасовий уряд та загальноросійські партії вкрай вороже поставились до таких домагань юнкерів, прагнули усіляко протидіяти українізації військових шкіл. У відповідь Всеукраїнська юнкерська спілка на загальних зборах 28 травня 1917 року закликала своїх членів відмовитись від усіх вакансій у неукраїнських частинах і поза територію України [27].

З метою аналізу ходу і підсумків стихійної українізації російської армії та демонстрації підтримки Центральної Ради в її домаганнях запровадити автономію на українських землях Генеральний військовий комітет скликав II-й Всеукраїнський військовий з'їзд. На ньому молодь знову демонструвала свою високу активність та рішучість. Солдат І.Гаврилук у промові

чітко відмежував українські інтереси від загальноросійських. Він закликав українців вести власну військову політику виключно в інтересах українського народу [45, 70].

Дуже радикальні промови проголошувалися при обговоренні шостого питання порядку денного “Про українців-рекрутів та українізацію тилових військових організацій на Україні”. З короткою доповіддю виступав прапорщик Ф.О.Селецький, який вимагав заборонити перекидання українців-рекрутів за межі України. Доповідача підтримали солдати К.П.Величко, І.М.Горемика-Крупчинський та матрос І.Г.Дудкін, який пропонував, щоб поповнення особового складу Чорноморського флоту проводилося виключно з українців [46, 40]. Проект резолюції, внесений прапорщиком В.Кедровським, було передано до редакційної комісії. В останній день роботи – 10 червня – з’їзд постановив, щоб українців-рекрутів зараховували у полки, дислоковані на території України [36]. Отже, українська молодь, яка брала участь у роботі II-го Всеукраїнського військового з’їзду, особливо активно порушувала питання національної роботи у війську та українізації російської армії.

З поглибленням революції і розвитком подій на фронті поміркованішими ставали погляди вищої військової влади щодо українізації російської армії. Помітну зміну у ставленні військового командування до справи українізації вніс наступ військ на Південно-Західному фронті у червні – липні 1917 року. Він підтвердив, що в умовах розкладу російської армії під впливом більшовицької агітації український рух був позитивним фактором. Враховуючи це, генерал Л.Корнілов задовольнив прохання С.Петлюри переводити українців-офіцерів з різних частин до тих військових частин, які були призначені для українізації, та заповнювати в них офіцерські посади українцями. Ставка надіслала телеграму до штабів Північного, Західного, Південно-Західного, Румунського і Кавказького фронтів. Проте російський уряд не задовольнив вимоги УГВК українізувати три корпуси, що відзначилися у наступі 1 липня на Південно-Західному фронті. Навпаки, за розпорядженням уряду призначалися інші частини для українізації. Такі дії уряду і командування були рішуче засуджені на засіданні Ради

Всеукраїнської юнкерської спілки 16 липня 1917 р. [1, 228]. У резолюції відзначалося, що “Рада Всеукраїнської юнкерської спілки, котра об’єднує 32 військові школи, вважає dokonче необхідним аби УГВК негайно найрішучіше взявся за формування українських частин і до того на території України, збираючи тим до захищення її тих, кому найбільш зрозумілі та близькі її вільне існування та загальний добробут” [37]. Рада Всеукраїнської юнкерської спілки закликала УГВК до радикальних дій у справі формування українських військових частин і з’єднань.

Підводячи підсумки, зазначимо, що український військовий рух у російській армії навесні – влітку 1917 року відіграв роль каталізатора загальнонаціональної визвольної боротьби. Українські вояки зразу ж після повалення царату проявили волю до самоорганізації на національному ґрунті. Важливу роль у розгортанні українського національного руху в імперській армії, дислокованій на Україні і в Росії, відіграла українська молодь: підстаршини та офіцери молодшої командної ланки. Для розгортання національно-визвольного руху у запіллі особливе значення мала позиція українського студентства, яке становило вагомий відсоток тилового старшинства. Документи свідчать, що значною мірою саме завдяки їм формувалися ряди агітаторів та організаторів українізації тилових частин. Вони відіграли важливу роль у нейтралізації більшовицької агітації. Молодіжний радикалізм і національна свідомість яскраво виявилися у створенні військово-спортивних організацій та формацій “Січ”, “Українська Національна сотня” та ін.

Перспективним напрямом сучасної історіографії проблеми є дослідження участі сільської та робітничої молоді у розгортанні вільнокозачого руху. Важливими для дослідження залишаються також процеси українізації військових навчальних закладів, що розташовувалися на території України.

Джерела та література

- I. РДВІА. – Ф.2148 (Штаб Х-ї армії). – Оп. 5. – Спр. 12.
- II. РДВІА. – Ф. 2158 (Штаб Окремої армії). – Оп. 5. – Спр. 16.
- III. РДВІА. – Ф. 2126 (Штаб VI-ї армії). – Оп. 5. – Спр. 154.

IV. РДВІА. – Ф. 2067 (Штаб Верховного Головнокомандуючого арміями Південно-Західного фронту). – Оп. 2. – Спр. 54.

V. РДВІА. – Ф. 2085 (Штаб помічника Головнокомандуючого арміями Румунського фронту). – Оп. 1. – Спр. 64.

1. Верстюк В.Ф., Дзюба О.М., Непринцев В.Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник. – К.: Наук. думка, 1995. – 686 с.

2. Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – №7.

3. Вісник Союзу Визволення України. – 1917. – 22 квітня.

4. Голубко В. Армія УНР. 1917 – 1918: Утворення та боротьба за державу. – Л: Кальварія, 1997. – 275 с.

5. Дещинський Л.С. З історії створення Збройних Сил УНР (березень 1917 – березень 1918 рр.) // Держава та армія. – Львів, 1998. – № 344. – С. 3 – 14.

6. Дорошенко Д. Історія України. 1917 – 1923 рр. Доба Центральної Ради. – Ужгород, 1932. – Т. – 437 с.

7. Євтимович В. Військо йде: Уривок зі споминів про березень 1917 р. в Києві / Передм. П. Сагайдачного. – Львів: Вид. І. Тиктор, 1937. – 123 с.

8. Зінкевич Р.Д. Перший Всеукраїнський військовий з'їзд та його результати // Держава та армія. – Львів, 2005. – № 528. – С. 63 – 68.

9. Кедровський В. 1917 р. Спогади члена Українського Військового Генерального Комітету і товариша секретаря військових справ у часі Української Центральної Ради. – Вінніпег: Видавнича спілка Тризуб, 1967. – 526 с.

10. Киевская мысль. – 1917. – 5 травня.

11. Липа Ю. Одеська “Січ” // За державність. – Каліш, 1935. – Зб. 5. – С. 207 – 208.

12. Л.Л. Спогади про події під Крутами // Літературно-Науковий Вісник. – Львів, 1926. – Кн. IV. – С. 309 – 314.

13. Мартос Б. Перші кроки Центральної Ради // Український історик. – Нью-Йорк – Мюнхен, 1973. – № 3 – 4 (39 – 40). – С. 99 – 112.

14. Марущенко-Богданівський А. Матеріали до історії 1-го кінного Лубенського ім. полк. Максима Залізняка полку // За державність. – Каліш, 1935. – Зб. 5. – С. 209 – 226.

15. Мироненко О. М. Світоч української державності. Політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради. – К.: МВС України, 1995. – 327 с.

16. Мірчук П. Українська державність 1917 – 1920. – Філадельфія, 1967. – 400 с.

17. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань, 1917 – 1918 рр.: (Про що “історія мовчить”): [У 2 т.] – 2-е вид., перекл. і знач. допов. – Торонто, 1970 – 1973. – Т. 1. – 1970. – 568 с.

18. Монкевич Б. Бій під Крутами // Поступ. – Львів, 1929. – Ч. 2. – С. 59 – 65.

19. Монкевич Б. Піонери українського війська // Табор. – Каліш, 1927. – № 4. – С. 9 – 18.

20. Науменко Ю. На переломі. Причини до історії українізації частин в бувшій російській армії. Луцьк – Рівне в 1917 р. // За державність. 1935. – Зб. 5. – С. 186 – 196.

21. Нова Рада. – 1917. – 25 березня.

22. Нова Рада. – 1917. – 2 квітня.

23. Нова Рада. – 1917. – 21 квітня.

24. Нова Рада. – 1917. – 25 квітня.

25. Нова Рада. – 1917. – 26 квітня.

26. Нова Рада. – 1917. – 21 травня.

27. Нова Рада. – 1917. – 31 травня.

28. Нова Рада. – 1917. – 5 червня.

29. Нова Рада. – 1917. – 15 червня.

30. Нова Рада. – 1917. – 21 вересня.

31. Проценко П. Українізація на Північному фронті російської армії // За державність. – Каліш, 1936. – С. 229 – 233.

32. Робітничая газета. – 1917. – 31 березня.

33. Робітничая газета. – 1917. – 18 квітня.

34. Робітничая газета. – 1917. – 5 травня.

35. Робітничая газета. – 1917. – 9 травня.

36. Робітничая газета. – 1917. – 11 червня.

37. Робітничая газета. – 1917. – 27 липня.

38. Свобода. – 1917. – 21 квітня.

39. Сальський В. Головні підстави творення Армії УНР в минулому і майбутньому // Табор. – 1927. – Ч. 4. – С. 3 – 8.

40. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис. – К.: Либідь, 1999. – 976 с.

41. Солдатенко В. Українська революція. Концепція та історіографія (1918 – 1920 рр.). – К.: Видавн. центр “Просвіта”, 1999. – 507 с.

42. Ткачук А. Крах спроб Центральної Ради використати українізовані військові формування в 1917 році // УІЖ. – 1967. – № 8. – С. 75 – 84.

43. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: У 2 т. / НАН України. Ін-т історії України, Центр. держ. арх. вищ. органів і упр. України. – К.: Наук. думка, 1996. – Т. 1: 4 берез. – 9 груд. 1917 р. – 589 с.

44. Френкин М.С. Захват власти большевиками в России и роль тыловых гарнизонов армии. Подготовка и проведение октябрьского мятежа. 1917 – 1918. – Иерусалим: Став, 1982. – 400 с.

45. Христюк П. Записки і матеріали до історії української революції, 1917 – 1920 рр.: [У 4 т.] / Укр. соціол. ін-т. – Відень, 1921 – 1922. – (Укр. революція. Розвідки і матеріали; Кн. (1, 2, 3)). – Т. 1. – Кн. 1. – 152 с.; Кн. 2. – 204 с.

46. Щусь О.Й. Всеукраїнські військові з'їзди. (Історичні зошити). АН України. Ін-т історії України. – № 7. – 86 с.

Химица Наталия. Украинское национальное движение в русской армии и участие в нем молодежи (весна – лето 1917 г.). Проанализирована роль молодежи в процессе украинизации имперской армии и ее тыловых резервных частей, показана история создания молодежных военно-спортивных организаций и милицейских формирований в тылах Юго-Западного и Румынского фронтов, исследовано участие молодежи в работе I-го и II-го Всеукраинских военных съездов.

Ключевые слова: украинское военное движение, украинская молодежь, украинизация армии, молодежные военные организации и формирования.

Khymytsya Nataliya. Ukrainian national movement in the Russian army and participation in the youth (spring – summer 1917). The role of the youth in the process of Ukranization of the Russian Army and its rear reserve units has been analyzed in the article. The history of the creation of youth sports organizations, military and police formations in the rear Southwest and Romanian Fronts have been covered. The participation of youth in the 1st and 2nd National military meetings has been investigated.

Keyword: Ukrainian military movement, Ukrainian youth, Ukrainization of the army, youth military organizations and formations.